

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ
ΕΝ ΤΗ ΑΡΧΑΙΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ
ΚΑΙ ΤΗ ΕΞΩΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ *

ΥΠΟ

ΑΝΔΡΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ

ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΘΕΟΛ. ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τὸ δόγμα ἐν τῇ χριστιανικῇ γραμματείᾳ:
Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ δόγμα παρὰ τοῖς πατράσι τῆς Ἐκκλησίας πλὴν τῆς θεμελιώδους σημασίας ἣν ἔχει δηλοῦν τὴν ὑπὸ τοῦ ἐνσαρκωθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυφθεῖσαν τοῖς ἀνθρώποις σωτηριώδη τῆς πίστεως ἀλήθειαν καὶ δὴ καὶ ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸ δόγμα τῶν αἰρετικῶν, ὧν ἡ διδασκαλία λυμαίνεται τὸ καθολικὸν δόγμα, φέρεται σχεδὸν ὑφ' ὅλας τὰς ἐννοίας ὑφ' ἃς ἀπαντᾷ τοῦτο καὶ ἐν τῇ ἐξωχριστιανικῇ γραμματείᾳ. Κατὰ ταῦτα ἀπαντῶμεν τοῦτο:

α) Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ νόμου, τῆς ἐντολῆς, τοῦ διατάγματος, τῆς ἀποφάσεως. Παράβαλε Κλήμεντος Ρώμης: «γῆ... μὴ διχοστατοῦσα μηδὲ ἀλλοιοῦσά τι τῶν δεδογματισμένων ὑπ' αὐτοῦ» (1 Κορ. 20,4). Ἰουστίνου: «δόγματος ὄντος παρ' αὐτὸν (τὸν Θεόν), κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων ἕκαστον ἀμείψεσθαι» (Ἀπολ. 1, 44, 11, P.M.Gr. 6, 396B). Παρ' Εὐσεβίου μνημονεύεται τὸ δόγμα συγκλήτου (Ἐκκλησ. Ἰστ. 5,21, 4. ἐκδ. Schwartz), senatus consultum κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ρουφίνου. Ὁ ἱερός Ἀθανάσιος, προσάγων τὴν ἐπιστολὴν Διονυσίου τινὸς κόμητος, παρατηρεῖ: «ἐπέστειλα γὰρ ὑμῶν τῇ χρηστότητι, κύριοι, διὰ τὴν ἀποστελλομένην κοινῇ κρίσει καὶ δόγματι ἀποσταλῆναι» (Ἐπιστ. Διονυσίου κόμητος τοῖς περὶ Εὐσέβιον, Ἀπολ. κατ' Ἀρειανῶν, P.M.Gr. 25, 396 A). Ὁμοίως καὶ ὁ ἱερός Βασίλειος γράφει: «Τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένων δογμάτων καὶ κηρυγμάτων τὰ μὲν ἐκ τῆς ἐγγράφου διδασκαλίας ἔχομεν, τὰ δὲ ἐκ τῆς τῶν ἀποστόλων παράδοσεως διαδοθέντα ἡμῖν ἐν μυστηρίῳ παρεδεξάμεθα ἅπερ ἀμφοτέρω τὴν αὐτὴν ἰσχὸν ἔχει πρὸς τὴν εὐσέβειαν» (Περὶ ἀγ. Πνεύματος, 27,66, P.M.Gr. 32,188 A), πρὸς διασάφησιν δὲ τῶν γραφομένων, ἐπάγει καὶ τινα παραδείγ-

* Συνέχεια ἀπὸ σελ. 150 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

ματα χρήσεων ἐκκλησιαστικῶν, οἷον τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, τὸ κατ' ἀνατολάς προσεύχασθαι, ἢ τῆς ἐπικλήσεως εὐχῆ ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ, ἢ δι' ἐλαίου χρήσις, τὸ τρις βαπτίζεσθαι, κ. ἄ. (αὐτ. 188)¹. Ἐν τῇ αὐτῇ τέλος ἐννοία γράφουσιν ὁ ἱερός Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς «τυραννικὸν διὰ πίστεως ἀναλύουσα δόγμα» (ἢ Ἐσθῆρ) (Στρωμ. 4, XIX, ἔκδ. Βερολ. τ. II, σ. 300) καὶ ὁ Εὐσέβιος· «μάθοις δ' ἂν τοῦ λόγου τὴν ἀρετὴν αὐτοῖς προσβαλὼν τοῖς δόγμασι· δύο δ' ἦν ταῦτα, τὸ μὲν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ τοῖς ἐκτὸς κατὰ πόλιν δῆμοις» (Εἰς τὸν βίον Κων/νου, Βερ. ἔκδ. τόμ. Α', σ. 50,22. Πρβλ. αὐτ. σ. 50,26).

β) Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας ἢ ἄλλων ἐγκοσμίων ἐπιστημῶν. 1. Δόγματα φιλοσόφων. Περὶ τούτων ὁμιλεῖ ὁ Ἀθηναγόρας ἐν τῇ περὶ Χριστιανῶν Πρεσβείᾳ αὐτοῦ, 6: «καὶ οὐχ ὡς ἐπιδεικνύων τὰ δόγματα τῶν φιλοσόφων, οὕτως ἂ εἰρήκασι περὶ Θεοῦ διέξेमι» (Βιβλ. Ἑλλ. Πατ., ἔκδ. Ἀπ. Διακονίας τ. 4, σ. 285). Ὁμοίως ὁ Ἰουστίνος ἐν τῇ Ἀπολ. αὐτοῦ, 26: «πάντες οἱ ἀπὸ τούτων ὀρμώμενοι, ὡς ἔφημεν, χριστιανοὶ καλοῦνται, ὃν τρόπον καὶ οἱ οὐ κοινωνοῦντες τῶν αὐτῶν δογμάτων τοῖς φιλοσόφοις τὸ ἐπικατηγορούμενον ὄνομα τῆς φιλοσοφίας κοινὸν ἔχουσιν» (Β.Ε. Πατ., 3, σ. 115), καὶ ὁ Ἱερώνυμος: «Confer huiusmodi doctrinam (evangelicam) dogmatibus philosophorum» (Comm. in evang. Mt. 1,2, c. 13, vers. 32, P.M.L. 26, 90B). Περὶ δογμάτων τῶν φιλοσόφων ὁμιλεῖ προσέτι καὶ ὁ Ἱερός Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς: «ἐκὼν παραλείπω τὰ τῶν φιλοσόφων δόγματα» (Στρ. V, XIV, Βερ. ἔκδ., II, σ. 420); «διαδέξεται δὲ εἰκότως τοὺς γενναίους τῶν φιλοσόφων ἔλεγχος ἀγαπητικὸς τοῦ βίου τε αὐτῶν καὶ τῆς εὐρέσεως τῶν καινῶν δογμάτων» (Στρ. II,1, Βερ. ἔκδ. II, σ. 113)², κατὰ τὴν γνώμην δ' αὐτοῦ οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τὰ πλεῖστα τῶν δογμάτων αὐτῶν παρέλαβον παρὰ τῶν Ἑβραίων προφητῶν καὶ τῆς Παλ. Διαθήκης, ἰδιοποιησάμενοι αὐτά: «Οἱ παρ' Ἕλλησι φιλόσοφοι... τῶν Ἑβραϊκῶν προφητῶν μέρη τῆς ἀληθείας οὐ κατ' ἐπίγνωσιν λαβόντες, ἀλλ' ὡς ἴδια σφετερισάμενοι δόγματα» (Στρ. I, XVII, Βερ. ἔκδ. II, 56), «καὶ περὶ μὲν τοῦ παρ' Ἑβραίων τὰ τῶν φιλοσόφων ἐσκευωρῆσθαι δόγματα μικρὸν ὕστερον διαληψόμεθα» (Στρ. I, XXI, Βερ. ἔκδ. II, 64, βλ. καὶ Στρ. VI, IV, Βερ. ἔκδ. II,

1. Ἡ πρώτη ἐν Νικαίᾳ Οἴκου. Σύνοδος, ἀσχοληθεῖσα περὶ τὴν εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς ἐπιστροφὴν τῶν Καθαρῶν ἢ Νοβατιανῶν, πλὴν τῆς χειροθεσίας ἀπήτησεν ὅπως ὑποβάλωσιν ἔγγραφον ὁμολογίαν ὅτι «συνθήσονται καὶ ἀκολουθήσουσι τοῖς τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας δόγμασι» (H. Denzinger, Enchiridion Symbolorum, ἔκδ. 31, σ. 30 ἔ.) Ἐνταῦθα βεβαίως πρόκειται περὶ διατάξεων ἐκκλησιαστικῶν, αἵτινες ὁμως ἔχουσι δογματικὴν βᾶσιν.

2. Πρβλ. καὶ Στρωμ. I, II, Βερ. ἔκδ. II, σ. 13, Στρωμ. II, XXIII, Βερ. ἔκδ. II, 189.

448), μάλιστα δὲ σκευωρούμενοι καὶ παραχαράσσοντες αὐτὰ (Στρ. II, 1, Βερ. ἐκδ. I, 113.).

2. Φιλοσοφίας δόγματα.

Οὕτως ὁμιλεῖ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τοῖς Στρωματεῦσιν αὐτοῦ: «Καὶ τὰ μὲν κατὰ φιλοσοφίαν σιωπήσομαι δόγματα» (Στρ. VI, II, Βερ. ἐκδ. II, 424), «Περιέξουσι δὲ οἱ Στρωματεῖς ἀναμειγμένην τὴν ἀλήθειαν τοῖς φιλοσοφίας δόγμασι» (Στρ. I, I, Βερ. ἐκδ. II, 13). Ὡσαύτως, ὀριζόμενος τὴν φιλοσοφικὴν ἀίρεσιν καὶ τὸ δόγμα, γράφει: «Αἵρεσις ἐστὶ πρόσκλισις δογμάτων ἢ, ὡς τινες, πρόσκλισις δόγμασι πολλοῖς ἀκολουθίαν πρὸς ἄλληλα καὶ τὰ φαινόμενα περιέχουσι πρὸς τὸ εὖ ζῆν συντείνουσα: καὶ τὸ μὲν δόγμα ἐστὶ κατάληψις τις λογικὴ, κατάληψις δὲ ἕξις καὶ συγκατάθεσις τῆς διανοίας» (Στρ. H, 5, Β.Ε.Πατ. 9, 8, σ. 308).

3. Δόγματα μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν εἰσηγητῶν αὐτῶν.

α) Ὁμήρου: «Homerus autem poëta Oceanum deorum genesisim et matrem Thetin dogmatizavit» (Εἰρην. Adv. Haer. 2, 14, 2).

β) Πυθαγόρου: «Καὶ Πυθαγόρου τὰ πλεῖστα καὶ γενναϊότατα τῶν δογμάτων ἐν βαρβάροις μαθόντος» (Κλήμ. Στρ., I, XV, Βερ. ἐκδ. II, 42). «Haec, quae simplicibus verbis sacra Scriptura exprimit, magno quodam cothurno Aristoteles et Peripatetici personant atque extollunt. Pythagoricum quoque dogma esse testificantur sui» (Ambrosius, De Arb. 2, 10, 70. P.M.L. 14, 490 C).

γ) Φερεκύδου: «Πυθαγόρας Εὐφορβος γεγονέναι φησι καὶ Φερεκύδου δόγματος κληρονόμος ἐστίν» (Τατιανός, πρὸς Ἑλληνας, 25, Β.Ε. Πατ., 4, 258).

δ) Ἀριστοτέλους: «Ἀριστοτέλους.... τὸ ἀνθρωπικὸν τῶν δογμάτων» (Γρηγ. Ναζ., θεολ. λόγος 1, ἐκδ. A. J. Mason, σ. 19).

ε) Πλάτωνος: «Τοῖς Πλάτωνος ἔπη δόγμασι» (Τατιανός, πρὸς Ἑλληνας, 25, Β.Ε. Πατ. 4, 258) «Τῷ γὰρ λέγειν ἡμᾶς ὑπὸ Θεοῦ πάντα κεκοσμηθῆσθαι Πλάτωνος δόξομεν λέγειν δόγμα.» (Ἰουστ., Α' Ἀπολ. 4, Β.Ε. Πατ., 3, 172). «Quanta Platonici dogmatis Porphyrius refutarerit» (ἡ περὶ μετεμψυχώσεως διδασκαλία, Αὐγουστίνος, De civ. Dei 10, 30, P.M.L. 41, 309). «Ἀλλὰ καὶ Πλάτωνος ἐγκαλέσαι ἂν τις τοῖς δόγμασι δι' Ἀριστοτέλην» (κατὰ Κέλσου, III, XIII, Βερ. ἐκδ. I, 213). «Καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων» (Εὐσέβιος, εἰς τὸν βίον Κων/νου βασιλέως, Βερ. ἐκδ. τ. Α. σ. 151) (πρβλ. Ε' Οἰκουμ. Συνόδου, Denzinger, 225, σ. 106).

ς) Σωκράτους: «πρὸς Σωκράτους εἰληφέναι τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων» (Κλήμ. Ἀλεξ., Στρ. VI, II, Βερ. ἐκδ. II, 424).

ζ') Σ τ ω ἰ κ ῶ ν: «Τῷ γὰρ λέγειν ἡμᾶς ὑπὸ Θεοῦ πάντα κεκοσμηθῆσαι καὶ γεγενῆσθαι Πλάτωνος δόξομεν λέγειν δόγμα· τῷ δὲ ἐκπύρωσιν γενέσθαι Στωϊκῶν» ('Ιουστίνος Α' Ἀπολ. 20, 4, Β.Ε. Πατ. 3, 172). «Καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν Στωϊκῶν δὲ δογμάτων... μεμισῆσθαι καὶ πεφονεῦσθαι οἴδαμεν» ('Ιουστ., Β' Ἀπολ. 8,1, Β.Ε. Πατ., 3, 204). «Οἱ λεγόμενοι δὲ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν εἰς πῦρ ἀναλύεσθαι δογματίζουσι» (Α' Ἀπολ. 20, 2, Β.Ε. Πατ., 3, 172).

η') Ἐ π ι κ ο ῦ ρ ο υ. «Cetera Epicurei dogmatis [de mortalitate animae] argumenta Pythagorae repugnant disserenti migrare animas» (Λοκράντιος, Div. instit. 7, 12,30, P.M.L. 6, 776 BC

θ') Α ἰ γ υ π τ ῖ ω ν: «μάλιστα δὲ Αἰγυπτίων τά τε ἄλλα καὶ τὸ περὶ τὴν μετενσωμάτωσιν τῆς ψυχῆς δόγμα» (Κλ. Ἀλεξ., Στρωμ. I, XV, Βερ. ἐκδ., II, 42).

ι') Ἐ λ λ ῆ ν ω ν: «Ἔστι τινα δόγματα παρ' Ἑλλήσι καλούμενα παράδοξα» ('Ωριγένης, εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, II, XVI, Βερ. ἐκδ., IV, 72), «περινοοῦντι δὲ τὰ σπουδαῖα συνέβη γραφαῖς τισιν ἐντυχεῖν βαρβαρικάς, πρεσβυτέραις μὲν ὡς πρὸς τὰ Ἑλλήνων δόγματα, θειοτέραις δὲ ὡς πρὸς τὴν ἐκείνων πλάνην» (Τατιανός, πρὸς Ἑλληνας 29, Β.Ε. Πατ. 4, 260).

4. Δ ό γ μ α τ α κ ό σ μ ο υ ἀ ν θ ρ ώ π ι ν α.

«Mundus de vanitate suorum dogmatum superbiebat» (Λέων ὁ Μ., Sermo 25,4, P.M.L. 54, 211 B). «οὐ μὴν ἐπινοῖα τι καὶ φροντίδι πολυπράγμων ἀνθρώπων μάθημα τοιοῦτ' αὐτοῖς ἐστὶν εὐρημένον, οὐδὲ δόγματος ἀνθρώπινου προεστᾶσιν ὥσπερ ἔνιοι» ('Ἡ πρὸς Διόγνητον Ἐπιστολή, V, 3, Β.Ε. Πατ., 2, σ. 253).

5. Δ ό γ μ α τ α τ ῆ ς Ἰ α τ ρ ι κ ῆ ς.

«Non medicos empiricos nec anatomicos, nec dogmaticos nec methodicos» (Αὔγουστίνος, De anima 4, 6, 7, P.M.L. 44, 529). «Taceo de... medicis, quorum scientia mortalibus vel ultissima est in tres partes scinditur, τὸ δόγμα, τὴν μέθοδον, τὴν ἐμπειρίαν» ('Ιερωνύμου, Epist. 53,6, P.M.L. 22, 544, βλ. καὶ Dial. adv. Pelag. 1,21, P.M.L. 23,514). «In medicina oportet me rationem et dogmata scire medicinae, non ut tantummodo noverim quid debeam facere, sed ut faciam» ('Ιερώνυμος, In Luc. hom. 1, P.M.L. 26, 222).

γ) Τὸ δόγμα ὡς ἠθικὴ ἀρχή, κανονιστικὴ τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν τῇ πρακτικῇ ταύτῃ ἐννοῖα περὶ δόγματος ὁμιλεῖ ὁ Ὄριγένης: «ἐξεταστέον γὰρ τὰ δόγματα, ἀφ' ὧν ὀρμώμενοι οὐκ ἀνέχονται ναῶν καὶ ἀγαλμάτων οἱ μὴ ἀνεχόμενοι γε αὐτῶν· ἵνα, εἰ μὲν

ἀπὸ ὑγιῶν δογμάτων οὐκ ἀνέχεται, ἐπαινεῖται ὁ μὴ ἀνεχόμενος, εἰ δ' ἀπὸ ἐσφαλμένην, ψέγηται. δυνατόν γὰρ τὸ αὐτὸ ἀπὸ διαφόρων δογμάτων γίνεσθαι..... ἢ γὰρ ἀπὸ ὑγιῶν δογμάτων ἢ ἀπὸ μοχθηρῶν καὶ ἀσεβεστάτων τῶν ἐν τῷ Ἐπικουρείῳ ἢ τῷ τοιῷδε ἰδιώτῃ» (Κατὰ Κέλσου, Ζ', 63, Β.Ε. Πατ., 10, σ. 170—171). Ἀλλαχοῦ δὲ συσχετίζει τὰ δόγματα πρὸς τὰς προθέσεις τῶν ἀνθρώπων: «Παρά τὰ διάφορα δόγματα καὶ προθέσεις» (αὐτ. 64, Β.Ε. Πατ., 10, 171).

Χωρὶον συνοπτικὸν τοῦ Ἀγκύρας Μαρκέλλου, ἐν ᾧ μνημονεύονται τὰ τῆς ἱατρικῆς, φιλοσοφίας καὶ συγκλήτου δόγματα, διέσωσεν ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος: «Τὸ γὰρ τοῦ δόγματος ὄνομα, τῆς ἀνθρωπίνης ἔχει βουλῆς τε καὶ γνώμης. Ὅτι δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει, μαρτυρεῖ μὲν ἡμῖν ἱκανῶς ἡ δογματικὴ τῶν ἱατρῶν τέχνη· μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὰ τῶν φιλοσόφων καλούμενα (δόγματα). Ὅτι δὲ καὶ τὰ συγκλήτω, ἔτι καὶ νῦν δόγματα συγκλήτου λέγεται, οὐδένα ἀγνοεῖν οἶμαι» (contra Marcellum, lib. 1, P.M.Gr. 24, 756c — 757 A).

δ') Τὸ δόγμα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀποκαλυφθείσης τοῖς ἀνθρώποις σωτηριώδους τῆς πίστεως ἀληθείας. Περὶ τοῦ δόγματος ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐννοίᾳ ὁμιλοῦσι πλουσίως οἱ ἱεροὶ τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες, ὡς δόγματα χαρακτηρίζοντες εἴτε γενικῶς ἅπαν τὸ περιεχόμενον τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀποκαλυφθείσης θείας ἀληθείας, εἴτε ἐπὶ μέρους ἀληθείας τῆς θείας ἀποκαλύψεως.

Ἐν τοῖς ἐξῆς προβαίνομεν εἰς τὴν καταχώρησιν τῶν σπουδαιότερων αὐτῶν μαρτυριῶν.

Α') ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΑΤΕΡΕΣ

1. Ἀποστολικοὶ Πατέρες.

Τὴν ἀρχαιότεραν μαρτυρίαν περὶ τοῦ δόγματος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀποκαλυφθείσης θείας ἀληθείας παρέχει ἡμῖν Ἰγνάτιος ὁ θεοφόρος, τὸν λόγον ποιούμενος περὶ δογμάτων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων: «Σπουδάσετε οὖν βεβαιωθῆναι ἐν τοῖς δόγμασι τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων, ἵνα πάντα, ὅσα ποιεῖτε, κατευοώθητε σαρκὶ καὶ πνεύματι, πιστεὶ καὶ ἀγάπῃ» (Πρὸς Μαγνησ. 13,1). Ἡ γνώμη ἐνίων¹ ὅτι τὰ δόγματα ἐνταῦθα δὲν σημαίνουν τῆς πίστεως τὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ κανόνας καὶ διατάξεις ρυθμιζούσας τὸν πρακτικὸν βίον τῶν πιστῶν, δὲν εὐσταθεῖ, καθ' ὅσον ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ ὁ ἱερὸς Πατήρ, ἀντιπαρθεὶς πίστιν καὶ ἀγάπην, ὡς καὶ ἐν ἑτέρῳ αὐτοῦ χωρίῳ ποιεῖ (Ἐφεσ. 9,1: «ἡ δὲ πίστις ὑμῶν ἀναγωγεύς, ἡ δὲ ἀγάπη ὁδὸς ἢ ἀναφέρουσα εἰς Θεόν»),

1. W. Bauer, Die Briefe des Ignatius von Antiochien und des Polykarp. Brief. Tübingen 1920, σ. 229. Ἀναθρόωζ Ζελλερ μεταφράζει «διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων» (Koselschen Ausgabe 1918, σ. 130).

ὑπὸ πίστιν νοεῖ τὰ δόγματα, ἤτοι τὴν θεϊαν διδασκαλίαν¹, ἧς καρπὸς τυγχάνουσι τὰ ἀγαθὰ ἔργα τῆς πιστευούσης ψυχῆς.

2. Ἀπολογία τὰ ἰ.

Ἐκ τῶν ἀπολογητῶν πρῶτος ὀμιλεῖ περὶ τῶν δογμάτων ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς διδασκαλίας τῆς πίστεως ὁ Τατιανός, ὅστις ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ἑλληνας μνημονεῖ τῶν δογμάτων τῶν βαρβάρων, ἤτοι τῶν χριστιανῶν: «Μὴ πάνυ φιλέθως διατίθεσθε πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὧ ἄνδρες Ἕλληνες, μηδὲ φθονήσητε τοῖς τούτων δόγμασιν.» (Πρὸς Ἑλληνας, 1, Β.Ε. Πατ., 4, σ. 242). Ἄλλαχού δὲ πάλιν παρατηρεῖ: «καὶ ὑμεῖς ἢ πείσθητε τοῖς δόγμασιν ἡμῶν ἢ κατὰ τὸ ὅμοιον τῶν ὑμετέρων ἡμῖν ἐκχωρήσατε» (Πρὸς Ἑλληνας 24, Β.Ε. Πατ. 4, 258). Βλέπε καὶ αὐτόθι 35, σ. 264—265: «Τατιανὸς ὑπὲρ τοὺς Ἑλληνας ὑπὲρ τε τὸ ἄπειρον τῶν φιλοσοφησάντων πλῆθος καινοτομεῖ τὰ βάρβαρα δόγματα».

Ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ ὀμιλεῖ καὶ ὁ Ἀθηναγόρας, ὅστις χαρακτηρίζει τὰ δόγματα ὡς θεόφατα καὶ θεοδίδακτα: «ἐπεὶ καὶ δι' αὐτῶν τῶν δογμάτων οἷς προσέχομεν, οὐκ ἀνθρωπικοῖς οὖσιν, ἀλλὰ θεοφότοις καὶ θεοδιδάκτοις, πείσαι ὑμᾶς μὴ ὡς περὶ ἀθέων ἔχειν δυνάμεθα» (Πρεσβεία περὶ Χριστιανῶν, 11, Β.Ε. Πατ., 4, σ. 288).

3. Κλήμη ὁ Ἀλεξανδρεύς.

Κατὰ τὸν ἱερὸν Κλήμεντα ὁ γνωστικός, ἤτοι ὁ ἰδεώδης χριστιανός, συνδυάζει ἐν ἑαυτῷ καὶ διακρατεῖ τὴν τε ἀποστολικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ὀρθοτομίαν τῶν δογμάτων καὶ τὴν βάσει τοῦ Εὐαγγελίου ὀρθότητα τοῦ βίου: «Ὁ γνωστικός ἄρα ἡμῖν μόνος, ἐν αὐταῖς καταγεγράσας ταῖς Γραφαῖς, τὴν ἀποστολικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν σώζων ὀρθοτομίαν τῶν δογμάτων, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ὀρθότατα βιοῖ...» (Στρωμ. 7, 16, Ρ.Μ.Γρ. 9, 545 ΑΒ). Ἐνταῦθα ὑπὸ δόγματα νοητέα σύνολος ἢ ἀλήθεια τῆς πίστεως καὶ ἡ περὶ τὰ χριστιανικὰ ἤθη διδασκαλία τῆς Γραφῆς. Ἄλλαχού πάλιν ὀμιλεῖ περὶ τῶν δογμάτων τῆς ἀληθοῦς γνώσεως: «Τούτων ἡμῖν προδιηνυσμένων καὶ τοῦ ἠθικοῦ τόπου ὡς ἐν κεφαλαίῳ ὑπογραφέντος, σποράδην ὡς ὑπεσχήμεθα, καὶ διερριμμένως τὰ ζώπυρα τῶν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἐγκατασπείραντες δογμάτων» (Στρωμ. VII, XVIII, Βερ. ἔκδ., III, σ. 78). Παράβαλε καὶ Στρωμ. VII, X, Βερ. ἔκδ., III, 43: «τὴν τῶν δογμάτων θεωρίαν παρατίθεσθαι», Στρ. VII, XVIII, Β. ἔκδ. III, σ. 79: «τὴν τῶν δογμάτων ἐγκατασποράν», Στρ. VII, XIV, Βερ. ἔκδ. III, 60: «προσεκπονεῖν τὰ δόγματα κατ' ἐκλογὴν τῶν γραφῶν», Στρ. VII, XVI, Βερ. ἔκδ., III, σ. 70: «πρὸς τοὺς «εἰρηνοποιούς» τῶν δογμάτων πορευτέον».

1. Πρβλ. L. de Grandmaison, Le dogme chrétien, Paris 1928, σ. 194, ἐνθα τὸ δόγμασι μεταφράζει: «dans les doctrines».

4. Ὁριγένους.

Περὶ τοῦ δόγματος ὡς ἀληθείας πίστεως ὁμιλεῖ διεξοδικῶς ὁ Ὁριγένης. Τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἀποκαλεῖ εἰσηγητὴν τῶν κατὰ Χριστιανισμὸν σωτηρίων δογμάτων (Περὶ Ἀρχῶν 4,1, P.M. Gr. 11, 344 A). Εἰς ἕτερον πάλιν σημεῖον ταυτίζει τὸ δόγμα πρὸς τὸ κήρυγμα τῶν χριστιανῶν, ἤτοι τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Τὰ παραδείγματα δὲ ἄτινα προσάγει ὁ Ὁριγένης (τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ, τὴν σταύρωσιν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, τὴν κρίσιν), πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἠθικῶν διδασκαλιῶν καθόλου, ἀλλὰ περὶ διδασκαλιῶν περὶ πίστεως. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀνάγκη ὅπως, κατὰ τὴν βουλήν τοῦ Κυρίου, ὑπάρχωσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οἱ ἐπὶ τοῦτο ὀριζόμενοι διδάσκαλοι τοῦ δόγματος (κατὰ Κέλσου, III, XXXIX, Βερ. ἐκδ., I, 236). Ἀλλαχοῦ πάλιν χαρακτηρίζει τὰ δόγματα ὡς «δόγματα Θεοῦ» (Κατὰ Κέλσου, VI, XVII, Βερ. ἐκδ. II, 88), «ιερά δόγματα» (Εἰς μαρτ. προτρ., XXIX, Βερ. ἐκδ., 1, 25) «Ἰησοῦ Χριστοῦ δόγματα» (Κατὰ Κέλσου, VIII, I, Βερ. ἐκδ., II, 221), «σοφὰ δόγματα» (Κατὰ Κέλσου, III, XLV, Βερ. ἐκδ., I, 240), «δόγματα τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας» (Περὶ Εὐχῆς 2, Βερ. ἐκδ., II, 303), «χριστιανῶν δόγματα» (Κατὰ Κέλσου, III, LXXVI, Βερ. ἐκδ., I, 268), «εὐτονώτερα καὶ μείζονα» (Περὶ εὐχῆς 27, Βερ. ἐκδ., II, 366), «ἀληθῆ καὶ ὑγιῆ δόγματα» (Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην V, VIII, Βερ. ἐκδ., IV, 105), «κορυφαῖότατα καὶ ἀρχικά δόγματα» (Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, X, XVIII, Βερ. ἐκδ., IV, 189), «ἀπόρρητα καὶ θαυμάσια» (Περὶ Εὐχῆς 2, Βερ. ἐκδ. II, 303). Πλὴν τούτων ὁ Ὁριγένης ἀπαξ ταυτίζει τὰ δόγματα πρὸς τὸ εὐαγγέλιον: «τί δὲ ἄτοπον τὸ ἀρχὴν τοῦ ἡμετέρου δόγματος, τουτέστι τοῦ εὐαγγελίου, εἶναι τὸν νόμον;» (Κατὰ Κέλσου II, Βερ. ἐκδ., 1, 131), παρίστησι δὲ τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα «πεπληρωμένον συμφωνίας δογμάτων κοινῶν τῇ καλουμένῃ παλαιᾷ πρὸς τὴν ὀνομαζομένην καινὴν διαθήκην» (Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην V, VIII, Βερ. ἐκδ., IV, σ. 105). Οὐχὶ δ' ἔμως γενικῶς καὶ ἀορίστως, ἀλλὰ καὶ συγκεκριμένως ἀποδίδει τὸν ὄρον δόγμα ὁ Ὁριγένης εἰς εἰδικὰ καὶ ἐπὶ μέρους ἀληθείας τῆς πίστεως. Οὕτως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ τῆς ἀναστάσεως κατὰ τὰς γραφὰς δόγματος (Κατὰ Κέλσου V, XXII, Βερ. ἐκδ., II, σ. 23), περὶ τοῦ δόγματος τῆς θείας ἀνταποδόσεως (Κατὰ Κέλσου III, XVI, Βερ. ἐκδ., I, σ. 215), βλ. καὶ VIII, XLIX Βερ. ἐκδ., II, σ. 264) καὶ περὶ τῆς κρίσεως τοῦ κόσμου (Κατὰ Κέλσου V, XIV, Βερ. ἐκδ., II, σ. 15).

Ἐξ ὧν ἤδη ἐλέχθησαν, καθίσταται σαφές ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ β' καὶ γ' μ.Χ. αἰῶνος τὸ δόγμα φέρεται σαφῶς εἰς δῆλωσιν εἴτε συνόλου τοῦ περιεχομένου τῆς καθολικῆς πίστεως, εἴτε ὀρισμένων ἐπὶ μέρους ἀληθειῶν τῆς θείας ἀποκαλύψεως.

5. Τέταρτος καὶ πέμπτος αἰών.

α) Εὐσέβιος. Ὁ Εὐσέβιος χρησιμοποιεῖ τὸ δόγμα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς καθόλου χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἄνευ διακρίσεως μεταξὺ ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ ἀληθειῶν τοῦ χριστιανικοῦ ἔθους, ἐν οἷα δ' ἐννοία ἐχρησιμοποιήθη ὁ ὅρος καὶ ὑπὸ τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ. Οὕτως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ δόγματος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων βίωσιν (Κων/νου λόγος τῷ τῶν ἀγίων Συλλόγῳ, ἔκδ. Βερ., τ. Α', σ. 168) καὶ περὶ δογμάτων εὐσεβείας, ἅτινα ρυθμίζουσι τὸν βίον καὶ τῆς ἀγωγῆς τὸν τρόπον τῶν χριστιανῶν ('Εκκλ. Ἱστορ., 1, 4. P.M.Gr. 20, 77 AB). Ὁ Χριστὸς τοῖς ἑαυτοῦ ὁπαδοῖς καὶ θιασώταις δὲν κατέλειπεν ἀπλοῦς τύπους οὐδὲ εἰκόνας, ἀλλ' αὐτὰς γυμνάς ἀρετὰς καὶ βίον οὐράνιον αὐτοῖς ἀληθείας δόγμασι.» ('Εκκλ. Ἱστ., 1, 3. P.M.Gr. 20, 73A). Ὁμιλεῖ ὡσαύτως περὶ τῶν θείων δογμάτων τῆς Θεολογίας (Εἰς τὸν βίον Κων/νου βασιλέως, Βερ. ἔκδ., τ. Α', σ. 136), περὶ γραφικῶν καὶ φιλοσόφων δογμάτων (αὐτ. σ. 151), περὶ θείων δογμάτων (αὐτ. σ. 108), περὶ τῶν δογμάτων τῆς ἡμετέρας διδασκαλίας ('Εκκλ. Ἱστ. 2, προοίμιον, P.M. Gr. 20, 133 A). Περαιτέρω μνημονεῖ τῶν δογματικῶν τοῦ Κυρίου λόγων, καθ' οὓς ὑφίστανται μετὰ τὸν ἀνωτάτω Θεὸν δυνάμεις τινὲς ἀσώματοι τὴν φύσιν καὶ νοεραί, λογικαί τε καὶ πανάρετοι (Επιδ. Εὐαγγ., 3, 3, P.M. Gr. 22, 193 C), ὡς ἐπίσης καὶ τῶν δογματικῶν μαθημάτων τοῦ σωτῆρος ἡμῶν (αὐτ. 3, 3. P.M.Gr. 22, 193 D). Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὁ Εὐσέβιος χρησιμοποιεῖ τὴν ἔκφρασιν ἐκκλησιαστικὸν δόγμα, καὶ μάλιστα πρὸς ὑποδήλωσιν εἰδικῶν τῆς πίστεως ἀληθειῶν, οἷαι αἱ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως «διασῦραί τε δι' αὐτῶν τὰ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας καὶ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐκκλησιαστικὰ δόγματα» ('Εκκλ. Ἱστ. 3, 26, P.M.Gr. 20, 272 C). Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν χρησιμοποιεῖ τὴν αὐτὴν φράσιν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καθορισμὸν τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα καθ' ἡμέραν Κυριακῆν: «Σύνοδοι δὲ καὶ συγκροτήσεις ἐπισκόπων ἐπὶ ταυτὸν ἐγένοντο, πάντες τε μιᾶ γνώμῃ δι' ἐπιστολῶν ἐκκλησιαστικὸν δόγμα τοῖς πανταχόσε διευτυποῦντο, ὡς ἂν μηδ' ἐν ἄλλῃ ποτὲ τῆς Κυριακῆς ἡμέρᾳ, τὸ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐπιτελοῖτο τοῦ Κυρίου μυστήριον.» ('Εκκλ. Ἱστ., 5, 23, P.M.Gr. 20, 492 AB). Εὐδὴλον ὅτι ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει ἡ φράσις ἐκκλησιαστικὸν δόγμα, φέρει τὴν παλαιὰν αὐτῆς ἐννοίαν περὶ διατάγματος, διαταχῆς.

β) Ἀθανάσιος. Τὴν τῆς πίστεως ἀλήθειαν ὁ ἱερός Ἀθανάσιος ἀποκαλεῖ δόγματα τῆς εὐσεβείας. Οὕτω προτρέπεται τοὺς αἰρετικούς, ὅπως φιλομαθῶς ἐξετάζωσιν, ἵνα «ἐπιγνόντες ἃ πρότερον ἠγνόουν, ἀπονίψωνται τὰς ἑαυτῶν ἀσεβεῖς ἀκοὰς τῷ τῆς ἀληθείας νάματι καὶ τοῖς τῆς εὐσεβείας δόγμασι» (De decr. Nic. synodi, 2, P.M.Gr. 25, 420 B). Πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης ἐπιστέλλων ὁ Ἀθα-

νάσιος, χαρακτηρίζει αὐτοὺς ὡς ἐκδικητὰς τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογματῶν· «ὤμεις δέ, ἀδελφοί, ὡς τὰ τοῦ Κυρίου σκευὴ φέροντες, καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐκδικουῦντες δόγματα, παρακαλῶ, δοκιμασταὶ γίνεσθε τοῦ πράγματος» (Ἐπιστ. πρὸς ἐπίσκ. Αἰγ. καὶ Λιβύης, 19, P.M. Gr. 25, 584 A). Τούναντίον οἱ ἐπὶ μέρους ἰδιῶται δὲν πρέπει νὰ ἐκδίδουν γράμματα, «καὶ μάλιστα περὶ τῶν ἀνωτάτων καὶ κορυφαιωτάτων δογμάτων, μήποτε τὸ διὰ ἀσθένειαν, ἢ τὸ ἀδιατράνωτον τῆς γλώττης ἐνδεῶς εἰρημένον βλάβην τοῖς ἀναγινώσκουσιν ἐμποιήσῃ» (Ἐπιστ. πρὸς Σεραπ. περὶ θανάτου τοῦ Ἀρείου, 5, P.M. Gr. 25, 689 C). Οὐδεὶς δύναται ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ οἰκείου μητροπολίτου «θρον τινὰ ἐκφέρειν περὶ ἐπισκόπων, ἢ περὶ δόγματος ἑτέρου κοινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ» (Apol. c. Arianos, P.M.Gr. 25, 372 C). Ἡ ἐν τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ δογματικὴ ἐνόησις εἶναι ἔργον ποθητόν: «Τῆς αὐτῆς τοίνυν προνοίας ἀξιοῦντες ἡμᾶς, καὶ τῶν Ἰσων Ρωμαίους μεταδιδόντες, ἐν τι μετ' αὐτῶν δόγμα κρατεῖν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις κελεύομεν» (Κωνσταντῖος Ἀΐζανᾶ, Apol. ad. Const. imp., P.M. Gr. 25, 636 B). Ἀλλαχοῦ πάλιν ὁμιλεῖ ὁ Ἀθανάσιος περὶ δογμάτων τῶν συνόδων (Βλ. Apol. c. Arianos 25, P.M.Gr. 25, 289 B).

γ) Κύριλλος Ἱεροσολύμων. Παρὰ τῷ ἱερῷ Κυρίλλῳ Ἱεροσολύμων τὸ δόγμα σημαίνει σαφῶς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν τῆς πίστεως διδασκαλίαν, ἣν ὁ ἱερός Πατήρ διαστέλλει ἀπὸ τῶν πράξεων τῶν ἀγαθῶν. Οὕτω τὴν τετάρτην αὐτοῦ Κατήχησιν ἐπιγράφει «Κατήχησις Δ', ἐν Ἱεροσολύμοις σχεδιασθεῖσα, περὶ τῶν δέκα δογμάτων» (P.M.Gr. 33, 453), κρίνει δὲ καλὸν ὅπως εἰς τοὺς κατηχουμένους παράσχη σύντομον ἀνακεφαλαίωσιν τῶν ἀναγκαίων δογμάτων· «Πρὸ δὲ τῆς εἰς πίστιν παραδόσεως, καλῶς ἔχειν μοι δοκεῖ νῦν ἀνακεφαλαιώσει συντόμῳ χρῆσασθαι τῶν ἀναγκαίων δογμάτων» (Κατήχ. IV περὶ τῶν 10 δογμάτων, 3, P.M. Gr. 33, 457 A). Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δογμάτων τούτων ἀναφέρεται εἰς τὸν ἕνα Θεόν, οὗτινος ἐξαιρῶνται οὐσιώδεις ἰδιότητες, τό τε ἀγέννητον καὶ ἀναρχον καὶ ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον (αὐτ. 4, 457 B). Τὸ δεύτερον δὲ δόγμα ἀναφέρεται εἰς τὴν πίστιν εἰς τὸν Ἰόν τοῦ Θεοῦ, τὸν ἕνα καὶ μόνον, τὸν κέριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν..» (αὐτ. P.M.Gr. 33, 461 B). Ἀφ' ἑτέρου ὁ ἱερός Πατήρ, διαστέλλων τὰ δόγματα ἀπὸ τὰς ἀγαθὰς πράξεις, παρατηρεῖ. «Ὁ γὰρ τῆς θεοσεβείας τρόπος ἐκ δύο τούτων συνέστηκε, δογμάτων εὐσεβῶν καὶ πράξεων ἀγαθῶν» (αὐτ. 2, P.M. Gr. 33, 456 B). «Ὅτι τὸ δόγμα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τῆς πίστεως διδασκαλίαν, διδάσκει ὁ ἱερός Κύριλλος ἐν οἷς σημειοῖ: «ὕπερ τοῦ μὴ τὴν ψυχὴν ἐξ ἀμαθείας ἀπολέσθαι, ἐν ὀλίγοις τοῖς στίχοις τὸ πᾶν δόγμα τῆς πίστεως περιλαμβάνομεν» (Κατήχ. V, De fide et Symbolo 12, P.M. Gr. 33, 520 B—524 A), παρακατιῶν δὲ προσθέτει:

«οὐ γὰρ ὡς ἔδοξεν ἀνθρώποις συνετέθη τὰ τῆς πίστεως· ἀλλ' ἐν πάσῃ Γραφῇ τὰ κυριώτατα συλλεχθέντα, μίαν ἀναπληροῦ τὴν τῆς πίστεως διδασκαλίαν» (αὐτ. 521 B). Ἀλλαχοῦ πάλιν τὴν πίστιν διακρίνει ὁ Κύριλλος εἰς δύο μέρη· εἰς τὸ δογματικόν, ὅπερ συνεπάγεται τὴν ἀπολυπραγμότητον συγκατάθεσιν τῆς ψυχῆς «περὶ τοῦδε τινός» (P.M.Gr. 33, 517 A), καὶ εἰς τὸ χαρισματικόν, ὅπερ τελειοῦται διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ εἰς τὸ ὅποῖον ἀκολουθεῖ ἡ ὑπὲρ ἀνθρώπων θαυματουργία (P.M.Gr. 33, 517 B—520 A). Τέλος, κατὰ τὸν ἱερὸν Κύριλλον, ἡ πίστις εἰς ἓνα Θεὸν παντοκράτορα, ἀγαθὸν καὶ μακρόθυμον, συναίεται ἐκ τε τῆς θείας Γραφῆς καὶ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων (Κατῆχ. VIII, De providentia Dei, 4 P.M.Gr. 33, 628 B).

δ) Βασίλειος. Τὰ αὐτὰ ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ τῶ ἱερῶ Βασιλείῳ. Ὁ ἱερὸς Πατὴρ τὴν ἐνότητα τῆς ἁγίας Τριάδος χαρακτηρίζει ὡς τὸ εὐσεβὲς δόγμα τῆς μοναρχίας· «Ἡ τοίνυν ὁδὸς τῆς θεογνωσίας ἐστὶν ἀπὸ ἐνός πνεύματος διὰ τοῦ ἐνός Υἱοῦ ἐπὶ τὸν ἓνα Πατέρα. Καὶ ἀνάπαλιν, ἡ φυσικὴ ἀγαθότης, καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἁγιασμός, καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὸ Πνεῦμα διήκει. Οὕτω καὶ αἱ ὑποστάσεις ὁμολογοῦνται, καὶ τὸ εὐσεβὲς δόγμα τῆς μοναρχίας οὐ διαπίπτει» (Liber de spiritu Sancto, 18, 47, P.M.Gr. 32, 153 BC). Ἡ πίστις εἰς τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον δόγμα τοῦ εὐαγγελίου τῆς σωτηρίας, τοῦθ' ὅπερ διαστέλλει κατ' ἐξοχὴν καὶ ἐξαιρεῖ τὸν Χριστιανισμὸν ὑπὲρ τὴν ἑλληνικὴν πλάνην καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀγνωσίαν· «ἐγὼ δέ, πολλῶν ὄντων, ἀ τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀγνωσίας διέστησιν οὐδὲν ἡγοῦμαι κυριώτερον δόγμα τῆς εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν πίστεως τῶ Εὐαγγελίῳ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἐνυπάρχειν» (Κατ' Εὐνομ., βιβλ. II, 22, P.M.Gr. 29, 620 BC). Τὴν κοινότητα τῆς οὐσίας μεταξὺ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὁ Βασίλειος χαρακτηρίζει ὡς δόγμα ἡμέτερον, ἥτοι χριστιανικόν· «εἰ οὕτω τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας λαμβάνοιτο, δεχόμεθα· καὶ ἡμέτερον εἶναι τὸ δόγμα φήσομεν» (Κατ' Εὐνομ., βιβλ. I, P.M.Gr. 29, 556 B). Τέλος ὁ ἡμέτερος Πατὴρ, διαστέλλων μεταξὺ δόγματος καὶ κηρύγματος, τονίζει ὅτι τὸ μὲν πρῶτον σιωπᾶται, τὸ δὲ δευτέρον δημοσιεύεται· «Ἄλλο γὰρ δόγμα, καὶ ἄλλο κήρυγμα. Τὸ μὲν γὰρ σιωπᾶται, τὰ δὲ κηρύγματα δημοσιεύεται» (Περ. Ἁγ. Πνεῦμ., 27, 66, P.M.Gr. 32, 189 B).

ε') Γρηγόριος Νύσσης. Παρὰ τῶ ἱερῶ Γρηγορίῳ Νύσσης ἔχομεν σαφῆ πλέον τὴν ἀντιδιαστολὴν μεταξὺ τοῦ δογματικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ μέρους τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Οὕτως ὁ ἱερὸς Πατὴρ χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ: «Διαιρῶν γὰρ εἰς δύο τὴν τῶν χριστιανῶν πολιτείαν, εἷς τε τὸ ἠθικὸν μέρος, καὶ εἰς τὴν τῶν δογμάτων ἀκρι-

βειαν, τὸ μὲν σωτήριον δόγμα ἐν τῇ τοῦ βαπτίσματος παραδόσει κατασφαλισατο· τὸν δὲ βίον ἡμῶν διὰ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ κατορθοῦσθαι κελεύει» (Ἐπιστολὴ 24, P.M. Gr. 46, 1089 A). Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ τῶν δογμάτων ἀκρίβεια εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν σωτηρίαν, οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸ ἀληθὲς δόγμα ἀστοχῆσαντες καὶ τῇ πλάνῃ συναπαχθέντες, στεροῦνται τῆς μεγάλης καὶ πρώτης ἐλπίδος· «τῆς μεγάλης καὶ πρώτης ἐλπίδος ἐν τῇ περὶ τὸ δόγμα πλάνῃ τοῖς ἀπατηθεῖσι μὴ συμπαρούσης» (αὐτ., 1089 B).

ζ') Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶδομεν, σχολιάζων ὁ ἱερός Χρυσόστομος τὴν πρὸς Ἐφεσίους τοῦ Παύλου ἐπιστολὴν (2, 15: «τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασιν καταργήσας»), τὸ «ἐν δόγμασιν» ἐκλαμβάνει εἴτε ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν πιστευτέων ἀληθειῶν, εἴτε ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς παραγγελίας τοῦ Σωτῆρος· «Τί δέ ἐστιν, Ἐν δόγμασι καταργήσας; Πολλὴν γὰρ ἐνταῦθα διαφορὰν φησὶν ἐντολῆς καὶ δογμάτων. Ἡ τὴν πίστιν οὖν φησι, δόγμα αὐτὴν καλῶν. ἀπὸ γὰρ πίστεως μόνῃς ἔσωσεν ἢ τὴν παραγγελίαν, καθὼς ἔλεγεν ὁ Χριστός· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μηδὲ ὀργισθῆναι ὅλως» (Εἰς τὴν ἐπιστ. πρὸς Ἐφεσίους, κεφ. II, ὁμιλ. V, P.M.Gr. 62, 39). Ἄρα, κατὰ βᾶσιν τοῦλάχιστον, ἀποδέχεται ὁ ἱερός Χρυσόστομος τὴν διάκρισιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἰς δογματικὴν καὶ ἠθικὴν. Ὅτι δὲ ὁ ἱερός Πατὴρ ὑπὸ δόγμα νοεῖ τὰς τῆς πίστεως ἀληθείας, μαρτυρεῖται καὶ ἀλλαχόθεν. Οὕτω, προσάγων τὰς ἐναντίον τοῦ Παύλου αἰτιάσεις τῶν ἐχθρῶν του, παρατηρεῖ: «Ἐλεγον γάρ, ὃ ἔφθην εἰπών, οἱ ἀπατεῶνες ἐκεῖνοι, ὅτι τῶν ἀποστόλων ἀπάντων ἔσχατος πάντων οὗτός ἐστι, καὶ παρ' ἐκείνων ἐδιδάχθη. Πέτρος γὰρ καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης καὶ ἐκλήθησαν πρῶτοι, καὶ κορυφαῖοι τῶν μαθητῶν εἰσι, καὶ τὰ δόγματα ἐδέξαντο παρὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ χρὴ μᾶλλον ἐκείνοις πείθεσθαι, ἢ τούτῳ» (Ἐπιστ. πρὸς Γαλάτας, κεφ. 1, P.M.Gr. 61, 613). Οἱ αὐτοὶ αἰρετικοί, ἅπαξ περὶ τὴν πίστιν νοσήσαντες, ἐφεξῆς «πρὸς τὰ ὑψηλὰ τῶν δογμάτων ἐθελοκωφοῦσι» (αὐτ. P.M. Gr. 61,646), τὸν Παῦλον διαβάλλοντες ὡς «καινοτομίαν τινὰ τοῖς δόγμασιν ἐπεισάγοντα» (αὐτ. P.M.Gr. 61,616). Ἀλλὰ μὴν, οὔτε ὁ Παῦλος, οὔτε τῆς Ἐκκλησίας οἱ ἱεράρχαι, εἰς τοσοῦτον σημεῖον ἀπονίας καὶ ἀθλιότητος ἐξήχθησαν, ὥστε νὰ διαφθείρῃσι τὰ δόγματα· «πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῖν ὁ λόγος ἐστι, καὶ ὑπὲρ τῶν εὐθυνῶν τῶν ἐκεῖ ἅπαντα πράττομεν, καὶ οὐκ ἂν εἰς τοσοῦτον ἔλθομεν ἀθλιότητος, ὡς μέλλοντες ἀπολογεῖσθαι τῷ πάντων Δεσπότῃ ὑπὲρ ὧν κηρύττομεν, διαφθεῖρειν τὰ δόγματα» (αὐτ. P.M.Gr. 61,625).

ζ) Κύριλλος Ἀλεξανδρείας. Παρὰ τῷ ἱερῷ Κυρίλλῳ τῷ Ἀλεξανδρείας τὸ δόγμα φέρεται ρητῶς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Οὕτως, ἀντεπερχόμενος κατὰ τοῦ Νεστορίου, χαρακτηρίζει τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ὡς ξένην πάντῃ καὶ ἀλλότριον

τῶν τῆς εὐσεβείας δογματῶν, γέννημα δὲ καθαρὸν τῆς ἐκείνου φρενοβλαβείας (Ἐπεξ. τῶν δώδεκα Κεφαλ. εἰσαγ. P.M. Gr. 76,296 B). Τοῦναντίον, ὅσοι τῷ παναγίῳ Θεῷ τὴν ἑαυτῶν διάνοιαν παρέστησαν, οὗτοι δύνανται νὰ ὁμιλῶσι περὶ τῶν δογμάτων τῆς θείας ἀληθείας (Ἄπολ. ὑπὲρ τῶν δώδ. κεφ. κατὰ τῶν Ἄνατ., εἰσαγ. P.M.Gr. 76,316), οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ νὰ συναθλῶσιν ὑπὲρ αὐτῶν (αὐτ. P.M. Gr. 76,316-317). Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὑπὸ φιλαυτίας κινούμενον, εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκλίνη τῶν τῆς εὐσεβείας δογμάτων, νὰ ἀνακάμψῃ δὲ αὐθις εἰς αὐτὰ, ὅταν μελετήσῃ δεόντως τοὺς ποικίλους ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀγῶνας τῶν ἁγίων Πατέρων, «οἱ καὶ ἐπ' ὀρθότητι τε καὶ ἀκριβείᾳ δογματῶν διαβόητον ἔχουσι παρὰ πάντων τὴν εὐφημίαν (αὐτ. ἀναθ. 8, P.M.Gr. 76, 348-349). Ἄλλαχοῦ πάλιν ὁ ἱερός Κυρίλλος παραινεῖ: «ἐπόμενοι δὲ πανταχοῦ τοῖς ἱεροῖς γράμμασι, καὶ ταῖς τῶν θεηγόρων φωναῖς τὸ χρῆναι κρατεῖν ἀπονέμοντες, ἀντανιστάμεθα μόνοις τοῖς τὰ ὀρθὰ τῆς Ἐκκλησίας δόγματα διαστρέφουσιν» (αὐτ. ἀναθ. 7, P.M. Gr. 76,348 A). Τέλος ὁ ἱερός Πατὴρ ἀποδέχεται τὴν βασικὴν διάκρισιν τῆς πίστεως εἰς ἠθικὴν καὶ δογματικὴν, παρατηρῶν τὰ ἐξῆς: «γεγράφασί γε μὴν τῶν Εὐαγγελίων οἱ κήρυκες τὰ ἐν τοῖς γεγονόσι λαμπρότερα, κατὰ γε τὸ εἶκος, καὶ δι' ὧν ἦν μάλιστα τοὺς ἀκρωμένους δύνασθαι βεβαιοῦσθαι πρὸς πίστιν τὴν ἀπαράφθορον, καὶ παιδεύουσιν ἔχειν ἠθικὴν τε καὶ δογματικὴν, ἵνα πιστεῖ μὲν ὀρθῇ διαπρέποντες, ἔργοις δὲ τοῖς εἰς εὐσέβειαν βλέπουσι πολυτρόπως ἠγλαῖσμένοι, καὶ εἰς αὐτὴν κατανήσαντες τὴν ἄνω πόλιν. .» (Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάν., βιβλ. XII, P.M. Gr. 74,756 C. Παράβαλε συναφῇ καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Κυρίλλου πρὸς Ἀκάκιον, P.M. Gr. 77,79 C: Διατι δὲ μὴ μᾶλλον ἠθικαῖς ἐξηγήσεσιν ὠφελοῦμεν τοὺς λαοὺς, εἰ μὴ σφόδρα ἔχομεν ἱκανῶς εἰς ἀκριβείαν δογματικὴν;»).

η) Θεοδώρητος — Ἀποστόλων Διαταγαί. Παρὰ τῷ Θεοδώρητῳ συχνάκις ἀπαντῶσιν αἱ φράσεις «δόγματα ἀποστολικὰ» (Ἐκκλ. Ἰστ. 1,4, Βερ. Ἔκδ., σ. 25, σ. 155). «Εὐθύτης δογμάτων ἀποστολικῶν» (Ἐκκλ. Ἰστ. II, Βερ., σ. 96), «δόγματα εὐαγγελικὰ» (Ἐκκλ. Ἰστ. II, Βερ. ἔκδ., σ. 97), «δόγματα θεῖα» (Ἐκκλ. Ἰστ. 1, Βερ. Ἔκδ. σ. 30, IV, σ. 236). «δόγματα ὀρθὰ» (Ἐκκλ. Ἰστ. II, Βερ. Ἔκδ. σ. 155), «δόγματα ὑγιῆ» (Ἐκκλ. Ἰστ. I, Βερ. Ἔκδ. σ. 42), πρὸς ὑποδήλωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως.

Ἄλλὰ καὶ παρὰ ταῖς Διαταγαῖς τῶν Ἀποστόλων τὸ δόγμα ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Οὕτως ἡ χήρα, «τοὺς θέλοντας κατηχεῖσθαι τὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα», δέον νὰ ἀποστέλλῃ πρὸς τοὺς ἡγουμένους τῆς Ἐκκλησίας (Γ, V, 3, Β.Ε. Πατ., τ. 2 σ.61). Ὁ λζ' δὲ ἀποστολικὸς κανὼν διαλαμβάνει: «Δεύτερον τοῦ ἔτους σύνοδος γινέσθω τῶν ἐπισκόπων, καὶ ἀνακρινέτωσαν ἀλλήλους τὰ δόγματα τῆς εὐσεβείας, καὶ τὰς

ἐμπιπτούσας ἐκκλησιαστικὰς ἀντιλογίας διαλυέτωσαν» (B.E. Πατ. τ. 2, σ. 175). Ὀμοίως εἰς τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα δέον νὰ προχειρίζωνται ἄνδρες εὐλαβεῖς, δίκαιοι καὶ ὅσιοι, δυνάμενοι διδάσκειν τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας καὶ ὀρθοτομεῖν ἐν τοῖς τοῦ Κυρίου δόγμασιν (Διατ. Ἀποστ., Ζ'. XXXI, 1, B.E. Πατ., 2, 6. 126). Τέλος, διδάσκειν τὸν λόγον ἴσον δογματίζειν, κατὰ τὸν Κύριον, ὅστις τὸν λόγον παρωμοίωσε πρὸς κόκκινον σινάπεως· «κόκκω γὰρ σινάπεως ἑοικέναι τὸν λόγον ὁ Κύριος ἐδογματίσεν» (Γ. V. 5, B.E. Πατ. 2, 61).

B') ΛΑΤΙΝΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ¹

1. Ἐκ τῶν Λατίνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας πρῶτος² ὁ Λακτάντιος χρησιμοποιεῖ ἐν τινι αὐτοῦ χωρίῳ τὸ δόγμα, πρὸς δήλωσιν τῆς ὀρθῆς γνώσεως καὶ λατρείας τοῦ Θεοῦ: «Ommis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat et colat: hoc nostrum dogma, haec sententia est» (Div. instit. 3, 30, 3; cv 19, 272, 1; P.M.L. 6, 444 B).

2. Ὑπὸ τὸν κάλαμον τοῦ Ἱερωνύμου τὸ δόγμα ἀπαντᾷ συχνάκις πρὸς δήλωσιν τῆς καθολικῆς διδασκαλίας πίστεως καὶ δὴ καὶ ἐν ἀντιπαρβολῇ πρὸς τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν, οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ πρὸς δήλωσιν τῶν αἰρετικῶν διδασκαλιῶν. Οὕτως ἐν τῇ 84 αὐτοῦ ἐπιστολῇ παρατηρεῖ: «Obiciunt mihi, quare Origenem aliquando laudaverim. Ni fallor, duo loca sunt: praefatiuncula ad Damasum in homiliis Cantici et prologus in libro Hebraicorum Nominum. Quid ibi de dogmatibus ecclesiae dicitur? Quid de Patre et Filio et Spiritu sancto? Quid de carnis resurrectione? Quid de animae statu atque substantiae? Simplex interpretatio atque doctrina simplici voce laudata est. Nihil ibi de fide, nihil de dogmatibus comprehensum est. Moralis tantum tractatur locus et allegoriae nubilum serena expositione discutitur. Laudavi interpretem, non dogmatisten, ingenium, non fidem, philosophum, non apostolum» (P.M.L. 22, 744). Ἑρμηνεύων δ' ἄλλαχού τὸ τοῦ Ἱερεμίου «Ecce ego mittam... eis multos venatores et venabuntur eos de omni monte et colle», παρατηρεῖ: «de montibus dogmatum excelsorum et de collibus bonorum operum» (In Jerem. 3, 65, 3, P.M.L. 24, 784 C). Ὡσαύτως τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἱερεμίου «de montuosis» (Jer.

1. Πρβλ. Deneffe, *Dogma, Wort und Begriff*, ἐν *Scholastik*, 1931, σ. 513 κ. ἔ.

2. Ἐκ τῶν Λατίνων Πατέρων οἱ μὲν Τερτυλλιανὸς καὶ Κυπριανὸς δὲν χρησιμοποιοῦσι τὸ δόγμα, οἱ δὲ Ἀμβρόσιος, Αὐγουστίνος, Λέων ὁ Μ., καὶ Γρηγόριος ὁ Μ., χρησιμοποιοῦσι μὲν τὸν ὄρον, οὐχί ἕμως πρὸς δήλωσιν τῆς διδασκαλίας τῆς πίστεως, ἀλλὰ πρὸς δήλωσιν τῶν ματαίων τοῦ κόσμου δογμάτων (Λέων, *Sermo* 25, 4) τῶν φιλοσοφικῶν καὶ αἰρετικῶν διδασκαλιῶν (Αὐγουστίν., *Quest. evang.* 1, 11, P.M.L. 35, 1326), καὶ δὴ καὶ τῶν Πυθαγορείων δογμάτων.

17,26) ἐπέξηγεῖ: «et de montuosis, excelsis videlicet dogmatibus» (In Jer. 3,81,8, P.M.L.24, 793 B').

3. Παρὰ τῷ Κασσιανῷ ἀπαντῶσιν αἱ φράσεις catholica dogmata, paternum dogma. «Ὅστις κατηχήθη τὰ καθολικὰ δόγματα, οὗτος ἀποστρέφεται τὴν τῶν ἀνθρωπομορφιτῶν αἵρεσιν ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν τοῦ Θεοῦ: «Quam tamen si quis fuerit catholicis dogmatibus institutus, ut gentilem blasphemiam detestabitur» (Coll. 10,5,3, P.M.L. 49,826). Παράβαλε καὶ De Incarn. Dom. c. Nest.,6.5,2: «quid responderes? nonne, obsecro, illud: . . . non hoc te in conventiculo illo paterni dogmatis nec in ecclesia vestrae professionis audisse (P.M. L. 50,150). Εἰς τινὰς δὲ περιπτώσεις ὁ πιστὸς ὀφείλει νὰ ἐλέγῃ τὸ δόγμα: «Si quod nobis dogma fuerit intromissum, utrumne sit divino illo et caelesti Spiritus Sancti igne purgatum an ad judaicam superstitionem pertinens seu de saecularis philosophiae tumore descendus in superficie tantum praeferat pietatem, diligentissime perscrutemur» (Coll. 1,20, 2, P.M.L. 49,513).

4. Ὅμοιος καὶ ὁ Βικέντιος ὁ ἐκ Λειρίνου χρησιμοποιοῖ πρὸς δῆλωσιν τῆς χριστιανικῆς περὶ πίστεως διδασκαλίας τὰς φράσεις divum dogma «O Timothee. . . pretiosas divi dogmatis gemmas exsculpe. Intellegatur, te exponente, illustrius, quod ante obscurius credebatur» (Commonit. 22, P.M.L. 50,667), universale dogma: «Ne cum summo aeternae salutis periculo. . . universalis dogmatis antiqua veritate dimissa, unius hominis novitium sectemur errorem» (αὐτ. 28, P.M.L. 50,675), catholicum dogma: «Quiquis in sensu catholici dogmatis unum aliquid in Christo sentientes contempserit, non hominem contemnit, sed Deum» (αὐτ. 28, P.M.L. 50,676), coeleste dogma «Pro coelesti dogmate humanae superstitiones ducuntur» (αὐτ. 4.P.M. L. 50, 643). Περὶ δογμάτων γίνεται ὡσαύτως λόγος ἐν τῷ πληθυντικῷ ἀριθμῷ. «Fas est etenim, ut prisca illa coelestis philosophiae dogmata processu temporis excurentur, limentur, poliantur» (αὐτ. 23, P.M.L., 50, 668). Παράβαλε καὶ Commonit. 23, P.M.L. 50,668: «Crescat igitur oportet. . . tam singulorum, quam omnium. . . intellegentia, scientia, sapientia, sed in suo dumtaxat genere, in eodem scilicet dogmate».

5. Τέλος, ἔργον τοῦ Γενναδίου φέρει τὸν τίτλον Liber ecclesiasticorum dogmatum, ἢ Liber de ecclesiasticis dogmatibus (P.M.L.59, 979). Τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἀρχίζει διὰ τοῦ δόγματος περὶ Τριάδος: «Credimus unum esse Deum, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum».

ε') Τό δόγμα τῶν αἰρετικῶν. Τὸν ὄρον «δόγμα» χρησιμοποιοῦσιν ὡσαύτως οἱ ἱεροὶ Πατέρες πρὸς δήλωσιν τῶν αἰρετικῶν διδασκαλιῶν, αἵτινες ἀντίκεινται ἄρδην πρὸς τὸ γνήσιον δόγμα τῆς πίστεως. Τὸ αἰρετικὸν δόγμα χαρακτηρίζουσι πολυειδῶς οἱ Πατέρες δι' ἐπιθέτων, ὧν τὰ κυριώτερα τυγχάνουσι τὰ ἀκόλουθα:

1. Ὀλέθριον: «Κατὰ τὸ δλέθριον δόγμα» (Μεθόδιος, Περὶ γεννητῶν, VII, Βερ. ἔκδ., σ. 498).

2. Κλεψίσοφον: «ὁλίτινες κλεψισόφοις νοθεύοντες δόγμασι τὰς γραφάς.» (Μεθόδιος, Συμπόσιον, II, Βερ. ἔκδ. σ. 17).

3. Κενόν, δυσσεβές: «οἱ τὰ κενὰ καὶ δυσσεβῆ δόγματα τῇ ὀρθῇ καὶ ἀμωμήτῳ πίστει παρεισκρίνειν ἐθέλοντες» (Κύρ. Ἄλεξ., ἐπεξ. 12 κεφ. 12, P.M.Gr. 76, 312 D). «ὡσπερ μέλιτι τῇ τοῦ Χριστοῦ προσηγορία τὰ τῶν δυσσεβῶν δογμάτων ἰοβόλα συγκαλύπτοντες» (Κύρ. Ἱεροσ., Κατηχ. 4,2, P.M.Gr. 33,456ε).

4. Ψευδές: «φθάσαντες δὲ ἐξενεγκεῖν εἰς τοὺς ἀνθρώπους δόγματα ψευδῆ» (Κλήμ. Ἄλεξ., Στρωμ. VII, XVI, Βερ. ἔκδ. III, σ. 70).

5. Ψευδές καὶ ἀσεβές: «ψευδέσι καὶ ἀσεβέσι δόγμασι» (Ὠριγένης, εἰς τὸ κατὰ Ἰωάνν. II, II, Βερ. ἔκδ., τ. IV, σ. 54).

6. Στραγγαλιαὶ βιαίων δογμάτων: «ὁ δὲ ἀναγγέλλων συνδέσμους, καὶ λύων κρατούμενα, ὁ καὶ ἡμῖν ἐπὶ νοῦν ἀγαγὼν διαλύσαι στραγγαλιαὶς βιαίων δογμάτων, μάλιστα μὲν καὶ τούτους μεταβαλὼν ποιήσῃ πιστοὺς ἀντὶ τεχνολόγων.» (Γρηγ. Ναζ., θεολ. λόγος III, ἔκδ. A. J. Mason, σ. 107)

7. Σαρκικόν, χαμαιπετές: «ἵνα σὺ τὸ τῶν δογμάτων σου σαρκικὸν καὶ χαμαιπετές καταλύσας μάθῃς ὑψηλότερος εἶναι καὶ συνανιέναι θεότητι» (Γρηγ. Ναζ., αὐτόθι, σ. 102).

8. Δυσφημότατον: «ὡσπερ οἱ ἑτερόδοξοὶ μὴ διαστειλόμενοι δυσφημότατα περὶ τοῦ δημιουργοῦ δόγματα παραδεξάμενοι ἀπέστησαν αὐτοῦ, ἀναπλασμάτων μύθων ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότες» (Ὠριγ., εἰς τὸ κατὰ Ἰωάν. II, XXVIII, Βερ. ἔκδ., IV σ. 84).

9. Ἄθεον: «ἀθέοις καὶ ἀσεβέσι δόγμασιν ἑαυτοὺς ἀνατεθήκασι, ἢ ἡλιθίοις καὶ γελοίοις» (Ὠριγ., περὶ εὐχῆς, 29, 10, P.M.Gr. 11,536 Γ).

10. Ἀνόσιον: «οἱ τῶν ἀνοσίων δογμάτων εὔρεται» (Κύρ. Ἄλεξ., P.M.Gr. 76, 304 B).

11. Ξένον: «Πλὴν οὐκ ἀσαφῶς δεδειχθαι ἡμῖν νομίζω τὰς ἀφορμὰς τῶν ξένων δογμάτων τὸν Μαρκίωνα.» (Κλ. Ἄλεξ., Στρ. III, III, Βερ. ἔκδ., II, σ. 205).

12. Μοχθηρίαὶ δογμάτων: «Οὕτω γάρ κατὰ πάσας ἐστὶν ἰδεῖν τὰς αἰρέσεις, ἐπιόντες αὐτῶν τὰς μοχθηρίας τῶν δογμάτων» (Κλήμ. Ἄλεξ., Στρ. 7,16, P.M.Gr. 9,533 D).

13. *N a u σ η ρ ό ν*: «ἐπειδὴ ναυσηρὸν παρὰ πᾶσι τὸ παρ' αὐτοῖς δόγμα» ('Αθαν., Or. c. Arianos, 2,43, P.M.Gr. 26,240 A).

14. *Κ α ι ν ό ν*: «καινῶν ἐφευρεται δογμάτων και πλασμάτων γενόμενοι.» ('Αθαν., Epist. c. Arianos 13, P.M. Gr. 25,569 A).

15. *Ί δ ι ά ζ ο ν*: «αἱ δε (αἱρέσεις) ἀπὸ δογμάτων ἰδιαζόντων (προσαγορεύονται) ὡς ἡ τῶν Δοκητῶν.» (Κλήμ. Ἄλεξ., Στρ. VII, XVII, Βερ. Ἐκδ. III, 76).

16. *Π α ρ ά φ ύ σ ι ν*: «οὕτως και ἡ ψυχὴ τοῖς παρὰ φύσιν θολωθεῖσα δόγμασιν» (Κλήμ. Ἄλεξ., Στρ. VII, XVI, Βερ. Ἐκδ., III, σ. 70).

17. *Ἐ κ τ ο π ο ν*: «και ἕτεροι ἑτέρων κατῆρξαν ἐκτόπων δογμάτων, Κήρινθος και Μάρκος (Διατ. Ἀποστ. 6,8,1, P.M.Gr. 1, 924 B).

18. *Μ ι α ρ ό ν*, *β έ β η λ ο ν*: «ἦν οὖν ἀναγκαῖον. ἀναθεματίσαι τε αὐτῶν τὰ μιὰρὰ και βέβηλα δόγματα» (Κύρ. Ἄλεξ., Ἐπεξ. 12 κεφ., P.M.Gr. 76, 294 B—296 A). «Ἡ διάνοια διελέγχει τὴν σκιαγραφίαν τοῦ μιὰροῦ δόγματος» ('Αθαν., Or. c. Arianos, 2, 33, P.M. Gr. 26,217 A).

19. *P e r v e r s u m* (*Perversa dogmata*) (Cassianus, c. Nest., 4,9,4, P.M.L. 50,87 B) Πρβλ. Αὐγουστίνου C. duas epist. Pelag. 3,9. 25, P.M.L. 44,607, Ἰερωνύμου, in Jerem. 1,1, 72, P.M.L. 24, 707 D.

20. *N e f a r i u m*: «nefaria dogmata» (Gelasius I, Epist. ad Honorium Episc. Dalmatiae. P.M.L. 59, 31C).

21. *A l i e n u m*: «Recessit a Domino et dispersit vias suas alienis dogmatibus.» (Ἰερωνόμου, In Jerem. 1.1, 57, P.M.L. 24, 702 C).

22. *I m p i u m*: «. . impia et irreligiosa dogmata» (Εἰρηναίου, Adv. Haer., praef. 1).

23. *S a c r i l e g u m*: «sacrilegi dogmatis.» (Cassianus, Coll. 7, 32, 2, P.M.L. 49, 715).

24. *V e n e n a t u m*: «venenata. . dogmata.» (Ἰερωμ., Epist. 84,3, P.M.L. 22,746).

25. *V i p e r i n u m*: «viparina. . dogmata» (Prudentius, Apotheosis, Praef. v. 2, P.M.L. 39,917, 917 A).

26. *F a l s u m*: «falsa dogmata.» Αὐγουστ., Quaest. 17 in Evang. sec. Mt. 11, P.M.L. 35,1367).

27. *P e s s i m u m*: «dogmatum pessimorum.» (Ἰερων., In Jerem. 1,6,29, P.M.L. 24, 887 B).

28. *H a e r e t i c u m*: «haeretici dogmatis.» (Leo II, Epist. ad Episc. Hisp., P.M.L. 96,414).

29. *P e s t i f e r u m e t m o r t i f e r u m* «. . pestifera et mortifera dogmata.» (Αὐγουστ., De civ. Dei, 18, 51,1, P.M.L. 41, 613).

30. *N o v u m*: «. . novum dogma.» (Ἰερων., in Jerem. 1,6, 46, P.M. L. 24,897 CD

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἐκ τῆς προηγηθείσης συντόμου περὶ τῆς σημασίας τοῦ δόγματος μελέτης, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὰ ἀκόλουθα.

1. Πρώτη βασικὴ καὶ θεμελιώδης σημασία τοῦ δόγματος, ἀπαντῶσα κοινῶς ἐν τοῖς γραπτοῖς μνημείοις τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς διαταγῆς, τοῦ διατάγματος, τοῦ ψηφίσματος, τοῦ νόμου. Οὕτως ἐν τῇ ἀγ. Γραφῇ ἡ λέξις ἀπαντᾷ πρὸς δῆλωσιν διαταγμάτων φύσεως πολιτικῆς (Ναβουχοδονόσορος, Δαρείου, Καίσαρος Αὐγούστου), χρησιμοποιεῖται δ' ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ κλασσικῇ ἀρχαιότητι, ἰδίᾳ παρὰ Πλάτωνι, Ξενοφῶντι, Πολυβίῳ, Δημοσθένει, Ἡρωδιανῶ, κ. ἄ., καθὼς καὶ παρ' ἐνόιοις τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Εὐσεβίῳ, Ἀθανασίῳ, κ.λ.π.).

2. Δευτέρα σημασία τοῦ δόγματος τυγχάνει ἡ τῆς ἀποφάσεως, κρίσεως, γνώμης προσωπικῆς ἢ ὑπολήψεως, ὡς βλέπομεν κυρίως παρὰ Πλάτωνι. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ τὸ πρυτανεῦον στοιχεῖον εἶναι τὸ ὑποκειμενικόν, οἱ δὲ λόγοι προφανεῖς.

3. Συνημμένως πρὸς τὴν δευτέραν ταύτην σημασίαν τὸ δόγμα ἀπαντᾷ, ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς φιλοσοφίας, ἐν τῇ ἐννοίᾳ αὐθεντικῆς τινος διδασκαλίας, ἀξιώματος, θεμελιώδους ἀρχῆς. Ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς μάλιστα Σχολαῖς τῆς κλασσικῆς Ἀρχαιότητος τὸ δόγμα σημαίνει αὐθεντικὴν διδασκαλίαν φέρουσαν τὸ κύρος τοῦ εἰσηγητοῦ της, ἐντεῦθεν δὲ κεκτημένης κύρος δεσμευτικὸν καὶ ὑποχρεωτικὸν διὰ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς οἰκείας Σχολῆς. Κατ' ἐπέκτασιν τὰ δόγματα χρησιμοποιοῦνται καὶ πρὸς δῆλωσιν τῶν διδασκαλιῶν τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης καὶ ἄλλων ἐγκοσμίων ἐπιστημῶν.

4. Παραλλήλως πρὸς τὸ θεωρητικὸν πεδίον, τὸ δόγμα χρησιμοποιεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ τοιοῦτου, πρὸς δῆλωσιν ἀρχῶν ἠθικῶν καὶ κανόνων πρὸς οὓς δέον νὰ ρυθμίζεται ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ τὸ δόγμα χρησιμοποιεῖται κυρίως ἐν τῷ ἠθικῷ συστήματι τῶν Στωϊκῶν, ἔνθα τὰ δόγματα διακρίνονται εἰς ὀρθὰ καὶ ὑγιῆ, ἅτινα πάλιν διαστέλλονται τῶν πονηρῶν καὶ φαύλων.

5. Ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς θείας ἀποκαλύψεως τὸ δόγμα χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τῶν ἱερῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς δῆλωσιν εἴτε τοῦ συνόλου τῆς ἀποκαλυφθείσης θείας ἀληθείας, εἴτε πάλιν ὀρισμένων ἐπὶ μέρος ἀληθειῶν αὐτῆς. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην οἱ Πατέρες ἐκφέρουσιν εἴτε γενικῶς, ἐμπεριλαμβανόντες ἐν αὐτῇ καὶ τὰς ἠθικάς τοῦ εὐαγγελίου διδασκαλίας, εἴτε εἰδικῶς, ἀντιδιαστέλλοντες τὰ καθ' αὐτὸ δόγματα τῆς πίστεως ἀπὸ τῶν ἠθικῶν αὐτῆς ἀληθειῶν, τὸ δογματικὸν ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ μέρος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

~~Στοιχεῖον ἀναπαλλοτριωτὸν τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος τυγχάνει ἡ~~
θεία αὐθεντία καὶ τὸ κύρος τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἐνανθρωπήσαντος

Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ὡς τοιαῦτα τὰ δόγματα ἀποτελοῦσι προτάσεις πίστεως ἀπολύτως ἀληθεῖς καὶ ἀναγκαίας πρὸς σωτηρίαν.

Τὰ δόγματα, κατὰ τοὺς ἱεροὺς τῆς Ἐκκλησίας Πατέρας, ἐκφράζουσι τὴν περὶ πίστεως καθόλου συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας, ὅ,τι πάντοτε, ἀπανταχοῦ καὶ ὑπὸ πάντων ὀρθοδόξως ἐπιστεύθη. Τοῦναντίον, αἱ ποικίλαι τῆς ἀληθοῦς πίστεως νοθεῖαι καὶ παραχαράξεις, αἱ αἰρετικαὶ διαστρεβλώσεις καὶ παραποιήσεις τῶν δογμάτων τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐχαρακτηρίσθησαν ὑπὸ τῶν Πατέρων, ὡς δόγματα ἀνθρωπίνης ἐπινοίας, αἰρετικά, ψευδῆ, νόθα, κ.τ.τ.

Τέλος, ἡ στενὴ περὶ τοῦ δόγματος ἀντίληψις ἢ ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων θεολόγων διατυπωθεῖσα, ὅτι δηλαδὴ δόγματα εἶναι μόνον αἱ ἀλήθειαι ἐκεῖναι, αἵτινες ἔτυχον ἐπισήμου ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐν Συνόδοις διατυπώσεως καὶ ἀνακηρύξεως, εἶναι τελείως ξένη τῆς διδασκαλίας τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων¹. Βεβαίως τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων οἱ ὄροι καὶ ἄλλαι διατάξεις καὶ ἀποφάνσεις ἀναγνωρίζονται ὑπὸ τῶν Πατέρων ὡς δόγματα. Ὅμως οὔτε τὰ δόγματα πάντα ἐξαντλοῦνται ἐν αὐταῖς, οὔτε ἀπαιτεῖται πάντοτε ἡ τῆς Ἐκκλησίας διατύπωσις ὡς γνώρισμα βασικὸν τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος. Ὅτι δὲ διὰ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς συστέλλεται ὁ κύκλος τῶν δογμάτων, προσδιοριζομένης τῆς οὐσίας αὐτῶν ὑπὸ λόγων μᾶλλον ἱστορικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, μῶλις εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ παρατηρήσωμεν.

---

1. Βλ. Δημ. Μπαλάνου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Δογμάτων, ἐν Ἀθήναις 1919, σ. 9.